

I. ПРОЛОГ

«Мене оточують прекрасні люди, прекрасні, не можу нікому з них нічим дорікнути, вони дуже милі, уважно слухають, що їм розповідаю. Нема дня, щоб не згурдилися довкола й не прохали снувати мою оповідь далі. Прекрасні люди. Їхні очі — добрі й ласкаві — пестять мене, мов промені сонця. У саду, де так пахне бузок, ми сідаємо собі на траві, і я розповідаю, розповідаю... І мені хочеться жити, щоб розповідати далі всім цим прекрасним людям, що я переживав, що відчував, як виборсувався в цьому житті... Їхні обличчя напливають звідусіль до мене, мов пушинки кульбаби, я вловлюю їхній подих, і мені стає так само легко, як і будь-якій пушинці...»

Так він одного разу признався нам. Лежачи на траві й дивлячись у небо, він усміхався лагідно, так, як тільки він й умів, усміхався, як до своїх дітей, яких сотворив і викохав. І тепер, коли його вже нема серед нас, я хочу донести всі його слова, вимовлені й не вимовлені, всі його роздуми, озвучені й не озвучені, але які мені вдалося вхопити.

Цензор — так ми його називали, і так я збираюся називати його впродовж усього часу, поки розповідатиму про нього. Ім'я його нічого вже не скаже наступним поколінням, а ті, що знали його, померли, хоча сам він, розповідаючи про себе, не цурався свого імені, однак ми ніколи так і не наважилися промовити його, воліючи звертатися «пане Цензоре», а він задоволено кивав своєю сивою головою, і я певен був, що звучало це йому, як «Цезар». Хоча останні роки свого життя він уже цензором не був, ніхто вже його не страхався, і коли він нарешті пішов на пенсію та перетворився на такого собі добродушного дідка, який полюбляє посидіти за пивом у кнайпі, то навіть ті, чия доля інколи залежала від одного поруху руки з олівцем, не впізнавали його. Цензора також можна було бачити на прогулянці з паном Кравчиком,

його найближчим товаришем, якого він часто кликав Гером. Так, бувало, і звертався: «Ось що я скажу тобі, любий Гере». Він вів собі тихе впорядковане життя, сповнене скромності й відчуття власної незначущості, мов Наполеон на Ельбі, хоч і не жив на острові, але ні з ким не входив у ближчий контакт, усіх тримав на відстані, допускав лише до себе пана Гера й мене. А проте душа Цензора не дрімала, він і далі запоем читав книжки, купував їх цілими пачками, все те, що почало видаватися за Незалежності, коли цензура зникла. Він продовжував читати й креслити своїм червоним олівцем, ба більше, він не просто викреслював рядки чи й цілі сторінки, а вписував нові, він мовби ставав співавтором цих книжок, які вийшли без цензури.

«Цензура — це мистецтво, — казав він, — це щось, може, навіть вище за мистецтво, бо мистецтво твориться натхненням, й інколи без здорового глузду, а цензура — це мистецтво розуму, найвищого розуму. Скільки разів доводилося ледь не дослівно переписувати твір, який потім виходив під прізвиськом іншої людини, без жодних навіть натяків, що і я там приклав свою руку, хоча я виразно бачу всі свої сліди, всі ті вістові стовпчики, забиті на окремих ділянках твору».

І так тривало доти, доки не потрапив сюди, і щойно тут він розкрився серед оцих, як він любив повторювати, прекрасних людей. Бо хто ж, як не ми, зміг оцінити його велич? Велич Цензора. Цезаря! І тут нема перебільшення, бо не письменники творять літературу, а цензори. Вони, мов деміурги, формують світ, уявлення, звичаї, мораль і несуть правду, а не фантазійні виверти літераторів.

Він мені показав свій записник, де було занотовано все про жінок, з якими він переспав, я подивувався ясності його розуму, його пам'яті, бо про кожну міг розповісти щось цікаве. Там також було акуратно вказано місце, де відбулися любовці, час їхнього тривання і особисті враження після них. Серед цих жінок були й поетеси, що віддавалися йому за те, аби він не надто чикрижив їхні й без того куценькі збірки, аби поглянув крізь пальці на двозначні метафори, хоча при цьому він неабияк ризикував, бо потім обов'язково вигулькував пильний комуніст, який у доволі невинній фразі вбачав антисоветську пропаганду й буржуазний націоналізм. Але Цензор був понад цим усім, він мав купу орденів і медалей, як, зрештою, і пан Гер, і коли вони виходили на парад, мило було поглянути на всі ті їхні відзнаки, за якими стояли неабиякі подвиги.

Нам добраче пофортунило, що ми з ним зазнайомилися. Я все життя був стенографістом, маленьким таким непомітним чоловічком, який знав своє місце — ззаду або збоку і ніколи попереду. Мене кидали на всілякі конференції, збори, судові розправи, наради, все життя я тільки те й робив, що чиркав папір. Врешті зі мною сталося оте... Не знаю, як назвати. Так само, як і Цензор, що продовжив свою шляхетну працю навіть на пенсії, коли вже від нього ніхто її не вимагав, і від його рішення вже нічого не залежало, я теж, одійшовши від своєї рутинної праці, не зміг порвати з нею до останку. Я й далі носився з блокнотиками й фіксував геть усі звуки: все, що говорить моя дружина, брязкіт посуду, дзенькіт трамваю, шум дощу, шелест листя, посвист чайника, рипіння квартирки, шурхіт мишей... Я виходив на вулицю й нотував цвірінкання горобців, гавкіт собак, скрегіт гальм і кроки перехожих. Мене захопило це так, що я не міг себе стримувати. Плюскіт води в ставку, який я нотував уранці, переслідував мене весь день, наче музика, почувши яку, не можеш забути. Так я й ходив із тим плюскотом у голові, я відчував, що на мене покладено дуже значні обов'язки. Я мушу стояти на варті часу й фіксувати геть усе, що діється довкола, і мушу писати правду, бо брехня має звичку вилазити на поверхню й зняти чорними дірами. Не встромляйте пальця в діру брехні, бо діра поглине її по лікоть. Я нікому при цьому не заважав, я робив свою справу тихо і якомога непомітніше, розуміючи, що колись, за років сто чи й двісті, всі мої нотатки будуть за ціною золота, бо тоді вже довкола владарюватимуть зовсім інші звуки й голоси, не схожі на ті, які зафіксував я, зникнуть і голоси тих людей, які мені вдалося занотувати. Однак геніальні ідеї приречені на нерозуміння довколишнього плебсу. Такий закон життя. Урешті, не витримавши глузування родини й знайомих, збагнувши всю ницість їхніх примітивних душ, я порвав із ними. І зробив це якраз вчасно, саме тоді, коли найбільше потребував Його, а Він мене.

Доля, звівши мене з Цензором, зробила людству неоціненний дарунок, без мене ніхто б так і не довідався про цього великого чоловіка, про широчінь його думок. Отже, і він, і я сливе водночас вирішили усамітнитися, хоч і не зовсім, але принаймні звузити коло людей, з якими доводилося спілкуватися. Таким от чином ми й опинилися в одному санаторії, ба навіть в одній кімнаті. Третім був дуже спокійний і добрий дідусь пан Гер, який балакучістю не вирізнявся, але завжди був готовий

скрасити нашу компанію. Пан Гер захоплювався ботанікою й укладав гербарії. Зразки рідкісних рослин, не відомих науці, він легко виявляв у санаторійному парку, а також в околицях санаторію, відтак, принісши черговий зразок унікальної рослини, він спочатку уважно вивчав, озброївшись великою, як пательня, лупою, увесь час мурмочучи собі під ніс незрозумілі слова, а потім висушував її між сторінками товстої книги — старого німецького видання пана Адольфа «Майн Кампф», добряче зашмуляного, і, наклеївши рослину в альбом, підписував хитромудрою готикою.

Ботанік був прихильником наукової теорії про походження людей від рослин, відповідно кожна рослина в нього обов'язково асоціювалася з якимсь народом і була класифікована за расами. Відтак кочові народи походили від рослянки, яка жила в комахами, народи, що звикли визискувати своїх сусідів, походили від повійки, яка виляса будь-де, сюди ж належала і настурція. А польовий хвощ безперечно був предком скандинавських народів, так само, як і перекотиполе — предком циган. Ким були українці? Українці були русами, а руси були будяками — гордими, пахучими будяками, квіти яких дурманили голови своїми п'янкими пахощами й манили з усіх усюд і повійок, і настурцій, котрі радо їх обплітали, випивали соки й висушували, прирікаючи на смерть, голодну й у муках. Коли я поцікавився в Ботаніка, ким були колись євреї, він відповів, звівши очі до неба, що євреї — свята нація, вони могли бути лише кульбабою, яка так легко розсівається й летить за вітром, аби засіяти все нові й нові землі, легенька, мов пух, біла, наче Господня борода, і кров її біла, як молоко, хоч і гірка.

Коли люди були рослинами, у них була й мова рослинна — мова запахів, та, на жаль, її тоді ніхто не встиг записати, стенографія ще не була винайдена. Рослини воювали між собою, захоплювали чужі терени, асимілювали й асимілювалися, у них текли соки, як зараз тече кров, вони навчалися виживати за будь-яких умов, вростати в спекотне літо і в зиму, пробиватися з-під снігу і з-під каміння, розламувати скелі й захищувати водойми. Рослини були могутніми, живучішими навіть за ссавців і риб, тому жоден їхній вид не вимер, а лише трансформувався в інший, досконаліший і ще могутніший.

У голові пана Гера проросли всі ті рослини, які він знайшов, голова його буяла рослинністю, і, коли довкола панувала тиша, можна